

**Pracovní texty / Working Papers
No. 1 (2006)**

Teorie a výzkumná agenda kulturní diferenciacce a stratifikace

Jiří Šafr

oddělení Studia sociální struktury
Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
Jilská 1, Praha 1, 110 00
<http://www.soc.cas.cz>

Teorie a výzkumná agenda kulturní diferenciaci a stratifikace¹

Jiří Šafr

jiri.safr@soc.cas.cz

Abstract: The author reviews theoretical concepts and research agenda on cultural differentiation in social stratification. Particularly, he introduces the concept of symbolical boundaries and theoretical models of class and culture: homology, postmodern individualization and “cultural omnivorousness”. Different concepts of cultural capital are discussed and proposed (distinctive, cognitive, cultural resources). Finally, conceptual schema for research on differentiation in social space applicable in current CR (cultural consumption, taste etc.) is proposed.

Grantový projekt „Sdílené hodnoty a normy chování jako zdroj posilování sociální koheze a překonávání negativních dopadů sociální diferenciaci v ČR“
<<http://www.sdilenihodnot.soc.cas.cz>>

¹ Studie vznikla za podpory Národního programu výzkumu II MŠMT *Sdílené hodnoty a normy chování jako zdroj posilování sociální koheze a překonávání negativních dopadů sociální diferenciaci v ČR* (evid. č. grantu 2D06014). Některé části byly dříve publikovány ve studii *Social Standing and Lifestyle in Czech Society* [Šafr 2006].

Rád bych poděkoval Kateřině Vojtiškové, Martinovi Vávrovi a Ivo Bayerovi za cenné připomínky a náměty.

Zboží je neutrální, jeho užívání sociální; lze je použít jako ploty nebo mosty.

[Douglas, Isherwood 1996]

Tato stat' přináší přehled teoretických konceptů spolu s výzkumnou agendou týkající se role kulturní diferenciaci ve vztahu k sociální stratifikaci. Představuji relativně nový koncept symbolických hranic a tři teoretické modely vztahu stratifikace a kulturní diferenciaci: třídní homologie, postmoderní individualizace a alternativní výklad prvního tzv. model „kulturní všežravosti“. Můj výklad je především příběhem sociologie (teorie i empirie) spíše než příběhem vývoje pozdně moderních společností v posledních desetiletích. Pro pochopení specifik v této oblasti u nás po roce 1990 odkazuji čtenáře zejména na stati [Gabal 1990; Duffková, 2003; Šafr 2006]. Uvádím přehled soudobých poznatků sociologie zkoumající sociální stratifikaci v zorném úhlu kultury, současné teorie a empirický program i vlastní konceptuální schéma pro výzkum sociálního prostoru uplatnitelné v podmínkách současné české společnosti, které bude uplatněn v empirické části mé práce. Samotnému tématu kultury (např. co je vysoká kultura) a jejímu studiu se nevěnuji, o něm se lze dočíst např. monotematickém čísle Sociologického časopisu 2004: 1-2.

Koncept symbolických hranic: kulturní rozměr sociálních nerovností

V poslední době se stále větší pozornost obrací ke kulturnímu rozměru sociálních nerovností, příznačné příklady představují např. [Lamont, Fournier 1992a; Devine et al. 2005]. Nová podoba sociologie kultury se věnuje jak v kvalitativním, tak kvantitativním výzkumu symbolickému charakteru kulturních praktik či lidských výtvorů / artefaktů a jejich vztahům při určování identit specifických sociálních kategorií či skupin (třídy, etnické

skupiny apod.) a existenci kulturních hierarchií ve vztahu k hierarchiím sociálního statusu [ESA culture].

V marxistické perspektivě „není kultura pouhým kódem nebo módem komunikace, je rovněž formou dominance, ideologií, která slouží dominantním třídám [Lamont, Fournier 1992b: 3]. Také Weberiánská perspektiva stratifikace nahlíží na hranice mezi rozdílnými statusovými skupinami jako na hranice ve své podstatě symbolické. Weber definuje status (*Stände*) jako pozici vymezenou nikoliv objektivně na základě ekonomického postavení na pracovním či jiném trhu ale subjektivně v hodnocení druhých, tedy jako produkt interakce, rovněž svázanou s různými životními styly. „Statusovou pozici označujeme typická (...) pozitivní nebo negativní privilegia daná sociálním ohodnocením založeným na a) životním způsobu, b) formálním typu výchovy a vzdělání, které vede k osvojení si odpovídacích forem života, c) prestiže dané původem nebo z povoláním“. [Weber 1980: 179].² Weberův koncept *statusové kultury* klade důraz na roli interakce mezi členy a vlastnictví kulturních zdrojů při utváření vnitřní solidarity statusové skupiny a její schopnosti udržovat si odstup od ostatních skupin ve společnosti.

Při studiu symbolických zdrojů, které vedou k vytváření a udržování institucionalizovaných sociálních rozdílů se v poslední době uplatňuje koncept *symbolických hranic*. Jeho historii lze vystopovat již od počátku sociologie v díle E. Durkheima, jehož rozlišení posvátného a světského [Durkheim 1912] později rozšířila antropoložka M. Douglas při studiu exkluze („znečištění“) z náboženské sféry na sociální život obecně. E. Goffman [1963] pak poukázal na to, že distance vytvářející hranice, které oddělují jedince nemají nikdy, dokonce ani v totálních institucích, čistě fyzickou povahu. Jde vždy o symbolické reprezentace, které mají nejčastěji podobu stigmatizace. Na hranice, které nás

² Naproti tomu *sociální třídy* jsou ve Weberově pojetí definovány na základě zdroje příjmu a vysokou mírou sociální uzavřenosti. Určeny jsou buď majetkem, původem a nebo povoláním. Podle něj lze o třídách hovořit, je-li „určité skupině lidí společná příčinná komponenta jejich životních šancí (1); do té míry, pokud se jedná o ekonomické zájmy na držbě statků nebo výdělku (2); při existenci trhu (buď statků, nebo pracovního) (3)“ [Weber 1980: 531].

oddělují od druhých a vymezují tak různé skupiny je tedy třeba pohlížet jako na symbolické a kognitivní. V každodenním životě neustále pojmenováváme a klasifikujeme věci i druhé lidi. Klasifikace je myšlenkový akt nejen individuální, kdy si stanovujeme osobní hranici mezi oblíbenými knihami a neoblíbenými, nudným a zábavným atd., ale i sociálním, neboť linie mezi tím co považujeme za klasickou hudbu a co populární sdílíme s ostatními [Zerubavel 1999]. Při klasifikaci používáme dělení v podobě mentálních kategorií, které proti sobě staví různé druhy opozic (vysoký / nízký, mužský / ženský, přírodní / kulturní atd.). Existenci takových rozdílností považujeme za přirozenou. „Toto přesvědčení vytváří odlišnosti nebo naopak definuje to, co je stejné jako jiné. Smýšlení o rozdílnosti permanentně ústí v nerovnost a v nespravedlivé odlišování se“ [Epstein 1992: 232].

Některými autory jsou rozlišovány hranice symbolické od sociálních. *Symbolické hranice* vznikají jako pojmové rozlišování sloužící ke kategorizaci objektů, lidí, jejich praktik a dokonce i času a prostoru [Lamont, Molnar 2002]. Jsou to prostředky pomocí nichž jedinci a skupiny v interakcích navzájem soupeří a dospívají ke společnému vidění světa. Mají nejčastěji podobu morálních, socioekonomických a kulturních hranic, které rozdělují lidi do odlišných skupin, definují členství v nich a vytváří pocity vzájemné podobnosti. Symbolické hranice nám tedy dávají odpověď na otázku, kdo jsme „my“ a kdo jsou „oni“. Pomocí nich lidé dosahují statusu a monopolizují si zdroje. Symbolické hranice jsou tak často používány k prosazování, udržování a odůvodňování hranic sociálních. Příkladem může být používání kulturních znaků a praktik při vymezování a reprodukci třídních rozdílů, jak je popsal ve své teorii P. Bourdieu [1984].

Sociální hranice odkazují k ekonomickým, materiálním a politickým pozicím. Jsou to zhmotněné formy sociálních rozdílů projevující se v nerovném přístupu a distribuci zdrojů i příležitostí. Rovněž je nalezneme ve stabilních vzorcích společenského jednání při sdružování (např. manželská homogamie). Teprve tehdy jsou-li symbolické hranice široce přijímány a

sdíleny, tak se stávají hranicemi sociálními. Setkáváme se s nimi pak jako se zřetelnými vzorci sociální exkluze nebo rasové segregace. Pochopitelně se navzájem překrývají, nicméně na symbolické hranice lze nahlížet jako na nezbytnou, ale nikoliv dostačující podmínku existence hranic sociálních.

Symbolické hranice odkazují na konceptualizace pomocí nichž lidé definují sebe a ostatní. Tedy říkáme-li, kdo jsme, používáme k tomu kulturně předpřipravené pojmy, výrazy a kategorie, např. s kým (se kterou skupinou) jsme si podobní nebo naopak s kým nemáme nic společného. Typickým příkladem může být určení nějakého typu umění, třeba hudebního stylu jednou skupinou, jako vysoká nebo naopak nízká kultura nebo používání rozdílných označení pro pracovní pozice u mužů a žen, kteří dělají stejnou práci. Jinou ukázkou představuje například všeobecné přesvědčení, že určitá společenská skupina je chytřejší nebo naopak má nižší inteligenci než většina společnosti.

Sociologové při konceptualizaci symbolických hranic a jejich zdrojů používají tři rozdílné přístupy. Někteří je umísťují přímo do lidského vědomí, další je vidí jako produkt interakcí mezi jedinci. Jiní autoři pak poukazují na to, že jsou způsobeny sociálně politickými silami. Tyto přístupy odkazují k třem hlavním dimenzím kulturního života: kognitivní, komunikativní a politické. Jak ukazuje Charles Tilly [2003] hranice se formují a mění jako výsledek čtyř různých procesů: vyjednávání mezi dříve nepropojenými skupinami lidí (např. když do zavedené sousedské komunity přijde čerstvý přistěhovalec); přenos dostupných ale dosud neaktivovaných symbolických hranic z jiného prostředí (např. když majitel obchodu jedné národnosti začne najímat zaměstnance jiné národnosti na zřetelně podřadnější pracovní pozice); autoritativní stanovení nových hranic držitelem moci (např. když vůdci Bosenských Srbů požadovali po lidech ze smíšených rodin původu aby se identifikovali jako Muslimové, Chorvaté nebo Srbové); dennodenní interakce uvnitř a napříč existujícími hranicemi (např. když

pracovníci pocházející z minoritní etnické skupiny v určité pro ně typické profesi pomoci vysoké kvality své práce zvrátí většinový stereotyp o svém etniku i svojí diskriminaci).

V současnosti existuje mnoho výzkumů, které sociální nerovnosti zkoumají v kulturní rovině skrze tvorbu identit a formování hranic, ať už pomocí kvantitativního [např. Social Status, Lifestyle] nebo kvalitativního výzkumu [Symbolic Boundaries Research Network]. Obrat od objektivistického ke konstruktivistickému pohledu na sociální strukturu se nevyhnul ani výzkumu sociální stratifikace. Kvalitativní metodologie, ač v podobě komunitních studií vlastně stála na samém počátku jejího zkoumání, se v širší míře začala uplatňovat až v nedávné době v souvislosti s rozvojem americké sociologie kultury (cultural sociology, viz [ESA culture]).

Za asi nejznámějšího zastávce studia symbolických hranic lze považovat ve Spojených státech působící kanadskou socioložku Michèle Lamont. Ta ve svých kvalitativních výzkumech, při kterých využívá polostrukturované rozhovory, věnuje pozornost definování jinakosti, mentálním mapám sociálního prostoru a udržování symbolických hranic. Vytváření hranic popisuje jako součást procesu utváření vlastní identity, který je současně procesem obnovování řádu v komunitách prostřednictvím posilování kolektivních sociálních norem.

Rozlišuje tři linie symbolických hranic. *Morální* vytýčené vlastnostmi jako poctivost, pracovní etika, osobní integrita, *socioekonomické* rozlišované na základě bohatství, moci a profesního úspěchu a *kulturní* vystavěné na základě rozdílů ve vzdělání, zvycích, vkusu a kulturních preferencí. Tyto typy symbolických hranic srovnávala mezi americkou a francouzskou společností na populacích mužů zastupujících vyšší střední třídu (vysokoškolsky vzdělaní manažeři, odborníci a podnikatelé) [Lamont 1992] a později i dělníků – nekvalifikovaných bílých límečků (nižší bankovní úředníci, prodavači, poštovní doručovatelé apod.). Podobně jako ve svých současných výzkumech týkajících se rasismu se svých respondentů ptá na to, jak definují „slušné lidi“, kdo je „lepší/horší“ nebo jim podobný.

Symbolické hranice tak vlastně představují definování „čistých“ a „nečistých“ skupin lidí. Autorka ve svých závěrech ukazuje, že identita tříd je v obou společnostech stále silně kulturně zakotvená, příslušníci daných sociálních tříd na různých stranách Atlantiku však sdílejí rozdílné tzv. kulturní repertoáry. Ty představují sdílené schémata – prostředky konstrukce symbolického světa dostupné v dané kultuře, o které se lidé opírají při argumentaci. Důraz na morální dimenzi při vymezování se vůči ostatním statusovým skupinám je přítomný v obou společnostech. Zatímco však u francouzů hraje větší roli kulturní exkluze, tak američtí příslušníci střední třídy konstruují symbolické hranice spíše na základě svého světského úspěchu.

Vytváření symbolických hranic může být procesem kulturní exkluze a inkluze, ovšem ne všechny sociálně konstruované hranice musí nutně vylučovat. Ač je sociologie kultury a studium hranic spojeno do značné míry s narativním, etnografickým výzkumem³ [např. Lamont 1992; Hall 1992; Holt 1997], v případě studia diferenciace kulturní spotřeby a vkusu jednoznačně dominují analýzy kvantitativních dat. Nejznámější a nejrozvinutější jsou analýzy hudebních preferencí [Peterson, Simkus 1992; Peterson, Kern 1996; Bryson 1996; Chan, Goldthorpe 2004; Van Eijck 2001].

Právě rozdílné formy kulturních aktivit a vkusu slouží jako rozlišovací znak při sebedefinování různých skupin a jejich vymezování se vůči jiným. Výzkumy uplatňující princip utváření symbolických hranic, ať už jde o morální, kulturní, estetické, genderové, profesní či třídní, prováděné v posledních patnácti letech dnes již prakticky na celém světě včetně např. i Číny, se věnují různým tématům jako např. rasové a etnické nerovnosti, multikulturalismus, imigrace, genderové nerovnosti ale i otázkám sociologie vědy. Předmětem našeho dalšího zájmu bude, jaké různé teoretické perspektivy se uplatňují při studiu životního stylu ve výzkumech sociální stratifikace.

³ Podrobně se lze o interakcionistickém výzkumu a soudobé teorii sociálních nerovností dočíst ve studii Šanderové a Šmídové [2006].

Konvenční a alternativní přístupy v empirickém studiu kulturní diferenciaci a sociální stratifikaci

Sociální stratifikace a její vazba na variabilitu životního stylu byla v popředí zájmu výzkumníků již od počátku poválečného výzkumného programu [např. Kahl 1957]. Diferenciaci životních stylů či typů kulturní spotřeby se dokonce stala součástí některých stratifikačních škál. Známa je v USA od 30. let často používaná „Chapin’s Social Status Scale” založená na vybavenosti domácnosti nábytkem a elektronikou. Položky vybavenosti měly odrážet vlastnictví materiálních i kulturních statků a socioekonomický status rodiny. Princip předpokládal, že tyto dimenze určují společenské postavení v komunitě [srovnej Guttman 1942]. Jiný příklad nalezneme v českém prostředí v tzv. multidimenzionálním socioekonomickém statusu MDSS [Machonin 1970; Machonin, Tuček et al. 1996; Tuček et al. 2003], kde jednu z pěti dimenzí sociálního statusu jedince představuje škála odvozená z jeho volnočasových aktivit vázaných zejména na vysokou kulturu.

Tyto přístupy se bohužel víceméně odklonily od původního pojetí výzkumu stratifikace v komunitních studiích založené L. Warnerem kladoucím důraz na relační hledisko stratifikace. V teoretické perspektivě většina konvenčních přístupů studuje pouze efekty příslušnosti ke třídě na rozrůzněnost životního stylu většinou v kontextu ekonomické kapacity. Nebere tak, nebo pouze okrajově, v úvahu roli kultury jako takové jako prostředku reprodukce ekonomických nerovností a jejich vzájemné zakořeněnosti.

Jak dochází ke konstituci sociálních tříd prostřednictvím kulturních praktik se stalo základním kamenem teorie P. Bourdieu [1984, orig. 1979] a jeho následovníků, kteří obrátili pozornost k neekonomickým příčinám a podmínkám vzniku společenské stratifikace, zejména pak roli kulturního kapitálu v procesu sociální reprodukce [DiMaggio 1982; De Graaf et al. 2000; Nagel, Ganzeboom 2002; Robson 2003]. Inovativním sociologům zdůrazňujícím kulturní dimenzi je společné to, že „nenahlíží na „strukturu“ jako na něco, co má na vliv

asociace a uspořádání lidí, ale spíše zdůrazňují, že právě difference v přátelských vazbách a životním stylu samy konstituují stratifikační řád. Rozvrstvení společnosti tedy vzniká v rutinních každodenních aktivitách odehrávajících se v běžných životech lidí, ve vzorcích voleb, které všichni děláme“ [Bottero 2005: 164].

Bourdieu k významu kultury, konkrétněji ve smyslu sociálního učení se schopnosti estetické percepce umění, pro mezigenerační transmisi objemu celkového kapitálu v rodině, říká: „objem počátečního zděděného kapitálu [status-derived capital] je zvyšován výhodou včasného osvojení si legitimní kultury pomocí naučení se kulturních kompetencí, dovedností, ať už jde o způsoby stolování či umění konverzace, hudební kultury, nebo citem pro správnost chování, hraní tenisu či výslovnosti. Vtělený kulturní kapitál předchozí generace funguje jako svého druhu zvýhodnění (v obou významech jako výhoda na začátku závodu tak i kredit v průběhu), které poskytnuté hned od počátku v podobě kulturních příkladů modelů s nimiž jsme obeznámeni umožňují nováčkovi hned od počátku začít získávat základní prvky legitimní kultury, tj. tím nejneuvědomělejším a zcela nehmatatelným způsobem – a vyhnout se námaze spojené s dekulturnací, opravováním se a přeškolením se, které jsou zapotřebí při odstraňování dopadů nepatřičně naučeného.“ [Bourdieu 1984: 70-71] Kulturní kompetence se stávají výbavou nutnou k úspěšnému průchodu vzdělávacím systémem, což zajišťuje sociální mobilitu, resp. v Bourdieuho pojetí mezigenerační stabilitu příslušníků potomků nejvyšší dominantní třídy.⁴

Otázka role kulturní spotřeby při utváření nerovností se také dostala do zorného úhlu dalších významných představitelů společenských věd nicméně v poněkud odlišných významech. Marry Douglas a Baron Isherwood [1996, orig. 1979] zkoumali, jak jsou zboží a spotřební rituály používány k vymezování sociálních diferencí a jak slouží jako komunikátory významů. Navrhli antropologicky univerzální sociální třídy na základě spotřeby určené třemi

⁴ Bourdieu rozlišuje ve svém poněkud vágním schématu čtyři hlavní třídy jako analytické kategorie (tzv. třídy na papíře): dominantní, novou maloburžoazii a dělnickou třídu [Bourdieu 1984].

druhy zboží hierarchicky seřazenými počínajíc materiální nezbytnostmi až po luxus: základní komodity nezbytné pro uchování života (např. jídlo), technologie (cestování) a informace (vzdělání, umění). Čím výše se v sociální struktuře pohybujeme, tím více se stává nezbytné konzumovat kombinaci těchto statků. Třetí nevyšší forma statků představujících informačních zdroje týkající se spotřeby zboží (co a jak konzumovat) jsou ve společnostech nejvíce ceněny, protože mají moc exkludovat druhé.

Peter Saunders [1986, orig. 1981] přišel na počátku osmdesátých let s významnou tezí, že v soudobých společnostech spotřeba nahradila produkci jakožto hlavní diferenční mechanismus. Podle tohoto autora „třídy spotřeby“, ve jeho konkrétním pojetí se jednalo o „třídy bydlení“ odvozené z formy bydlení, postupně nahradily tradiční profesní třídy. I když význam spotřebních tříd byl v mnohém zpochybněn, není pochyb o tom, že spotřební praktiky mají tendenci posilovat a reprodukovat sociální hierarchie [Crompton 1996].

Již více jak desetiletí jsme svědky tzv. post-Bourdieu empirické analýzy kulturního pole, kdy jsou studovány vzorce životních stylů a indikátory kulturního kapitálu inspirované dílem *Distinction* [Bourdieu 1984, orig. 1979]. Studium stratifikace a kulturního vkusu se rozmohlo zejména poté, co byla v roce 1992 zveřejněna vlivná Petersonova teze kulturních preferencí nazvaná „všežrouti-vyhranění“ (Omnivore-Univore). Takové post-strukturalistické analýzy zkoumají, jak rozdílné vzorce spotřeby a kulturních praktik vymezují symbolické hranice mezi různými skupinami [např. Bryson 1996]. Uplatňovaný přístup k analýze tak lze souhrnně označit za „životní styl jako symbolické hranice“ [Holt 1997].

Ačkoliv je dílo francouzského sociologa P. Bourdieu v oblasti vazby sociálních tříd a kulturní spotřeby mnohými považováno za pionýrské, nesmíme zapomínat, že existuje ještě jedna paralelní empirická tradice, která se rozvíjí od počátku sedmdesátých let v Americe. Jde o tzv. „object signification studies“ [ibid], které analyzují rozrůzněnost významů kulturních objektů. Výzkumy v této oblasti rozvíjeli již od konce šedesátých let Edward O. Laumann

[Laumann, House 1970], zejména pak Paul DiMaggio a Richard A. Peterson [Peterson, DiMaggio 1975; DiMaggio, Useem 1978; DiMaggio 1982; 1987]. Poslední dva zmínění autoři patří do proudu analýz označovaných také někdy jako kulturně-organizační analýza [DiMaggio 1979]. Další s americkou školou úzce spřízněnou linii představuje větev sociologického zkoumání kultury a stratifikace, která vznikla v Evropě na počátku osmdesátých let, zejména v holandské sociologii. Ta se zaměřuje především na proces mezigeneračního přenosu kulturního kapitálu, konceptualizovaného v návaznosti na Bourdieuho přístup jako kulturní distinkce a aktivity (spolu s ostatními formami kapitálu) a jako kanál mezigenerační reprodukce sociálního statusu [např. Ganzeboom 1990; De Graaf 1991; De Graaf et al. 2000; Nagel, Ganzeboom 2002; Robson 2003] spolu s DiMaggio [1982] ve Spojených státech.

V obecné rovině většina těchto přístupů nabízí model sociálně distanční a sociálně interakční uvnitř vícevrstevnatého sociálního prostoru, který představuje alternativu jak konvenčnímu stratifikačnímu paradigmatu (pozice v profesní struktuře), tak i „postmodernímu“ paradigmatu, které vidí kulturní hierarchie jako rozostřené. Tento přístup je založen na myšlence, že ekonomické a sociální vztahy jsou zakořeněné navzájem [...] Rozdílné vztahy proto definují distance uvnitř sociálního prostoru, při tom se uplatňují sociální sítě, sdílený kulturní vkus a životní styly sloužící jako identifikace sociální podobnosti” [Bottero 2005: 147]. Vedle toho nám studium toho, jak sociální třídy utváří navzájem zřetelné kulturní hranice může pomoci při testování platnosti postmoderní teorie stratifikace, která poukazuje na klesající význam konceptu sociální třídy v soudobých společnostech [Katz-Gerro 2002].

Teorie kulturní homologie vs. individualizace a nebo všežravosti?

Ať už zastáváme jakékoliv výchozí stanovisko, existuje všeobecná shoda o tom, že životní styl kulturní spotřeba jsou v moderních společnostech vždy nějakým způsobem ovlivněny sociálním postavením. Spor se vede ovšem o to jakým způsobem, jakou konkrétní podobou statusu a do jaké míry. Sociálním třídám a třídním frakcím jsou vlastní charakteristické vzorce kulturní spotřeby, které se staly prostředkem třídní identifikace [DiMaggio, Useem 1978]. V zásadě existují dvě hlavní zcela rozdílné teoretické perspektivy identifikovatelné v soudobé sociologické literatuře vysvětlující podmíněnost životního stylu mezi tradičními skupinami, jako jsou sociální třídy ve vyspělých post-industriálních společnostech [Tomlinson 2003]. První úhel pohledu je spojen se jménem P. Bourdieu a jeho propozicí, že rozdílné třídy mají k dispozici úrovně a kombinace specifických forem kapitálu a v důsledku toho získávají rozdílné životní styly (dále ho nazývám jako *argument homologie*). Nadto životní styl zpětně ovlivňuje kulturní kapitál. Dodejme, že pro Bourdieu je vedle strukturálních vlivů (zejména legitimní kulturu favorizující způsob výchovy ve škole) právě životní způsob konstitutivní při mezigeneračním transferu objemu specifických kapitálů. Na druhé straně se lze setkat s vlivným postmoderním tvrzením, že rozdíly mezi sociálními třídami v oblasti spotřeby se staly marginální – masová spotřeba postupně mizí s tím, jak se životní styly stávají více a více rozrůzněné do detradicionalizovaných životních forem [Beck 1992, orig. 1986]. Nově vynořivší se postmoderní kultura popírá možnost autoritativních kulturních názorů a absolutních standardů vkusu, při tom smíchává estetiku z různých koutů původu [Pakulski, Waters 1996]. Občané se stávají svědky postupné „detradicionalizace“ sociálních institucí, jako výsledek postmoderní vizualizace a fragmentace významu, medializace kultury a expanzi okamžitého času atd. [Urry 1994]. Tradiční

rozlišování a hierarchie se zhroutily, populární, rozmanitý jsou oslavovány a široce přijímány se stal polykulturalismus [Featherstone 1991].

Životní styl a kulturní spotřeba se postupně fragmentovaly díky inflaci spotřebního vkusu a proto je nelze vysvětlovat pouhým vertikálním sociální postavením. V důsledku toho lidé v postindustriálních společnostech již nerozeznávají ani nesdílejí pevnou kulturní hierarchii. O tomto modelu budeme dále hovořit jako o *argumentu individualizace*.

Spor o to, zda je pro soudobé západní společnosti adekvátnější model kulturní homologie či individualizace je lépe pochopit pokud se podíváme, z jakých sociologických koutů přichází jejich proponenti. V druhém případě se jedná zejména o teoretiky postmoderní společnosti a kulturní spotřeby (U. Beck, S. Lash, A. Giddens, M. Featherstone, J. Urry), v případě proponentů více či méně silné homologie jde spíše o empiricky zaměřené badatele, kteří pro vazbu mezi kulturou a stratifikací nacházejí stále dosti důkazů (B. Erickson, T. Katz-Gerro, M. Savage, A. Warde a mnoho dalších).

Jakousi střední cestu mezi těmito dvěma teoretickými argumenty přetrvávání tradiční kulturní hierarchie a sociálního statusu a radikální postmoderní pozicí popírající existenci jakýchkoliv hierarchií a socioekonomické podmíněnosti vkusu přinesla tzv. *teze o kulturním všežroutství* ("omnivorousness thesis"), jejíž autorem je americký sociolog kultury Richard Peterson. Peterson s Kernem [1996] analyzovali vývoj v oblasti preferenci hudebních žánrů v USA mezi lety 1982 a 1992 a při tom došli k závěru, že došlo k výraznému kvalitativnímu posunu v principech vymezení statusu elit. Tento trend spočívá v tom, že snobská exkluze byla nahrazena osvojením si všežravosti. Autoři docházejí k závěru, že lidé s vyšším statusem (highbrows) se stali značně kulturně všežraví, tedy že konzumují širší spektrum hudebních žánrů než ostatní. Tato změna byla způsobena zejména strukturálními generačními změnami spolu s fragmentací standardů v oblasti umění a přesycením nabídky na kulturním trhu.

Perspektivu rozvolněných hranic, rozuměj kulturní deklasifikace, v americké kultuře podpořily i závěry narativního výzkumu Michele Lamont [1992] srovnávající americkou a francouzskou vyšší střední třídu. Autorka tvrdí, že diferenciaci v oblasti kultury je relativně slabým zdrojem statusového soutěžení amerických příslušníků střední třídy v porovnání s francouzskými. Meztřídní kulturní hranice jsou tedy podstatně méně zřetelné, než původně tvrdil Bourdieu.

Teze Omnivore-univore aneb kulturní všekonzumenti a vyhranění

Společnosti pozdní doby procházejí od konce šedesátých let významnými proměnami, ať už se jedná o posun k tzv. post-fordistické formě organizace práce s důrazem na flexibilní specializaci a kvalifikaci produkující specializované a individualizované výrobky, či kulturně estetickou proměnou jako je komodifikace estetiky, fragmentace a pluralizace a individualizace a s nimi spojený vznik nových identit [Petrusek 2006: 259-61]. Z hlediska stratifikace je důležité, že sociální podmínky nejsou pouze mechanicky reprodukovány životním stylem [Featherstone 1991] a kulturní vkus se v postindustriálních společnostech vyznačujících se hyperkomodifikací stává silně proměnlivý. Individuální spotřební preference jsou více než třídní příslušností utvářeny značkami či populárními módními styly.

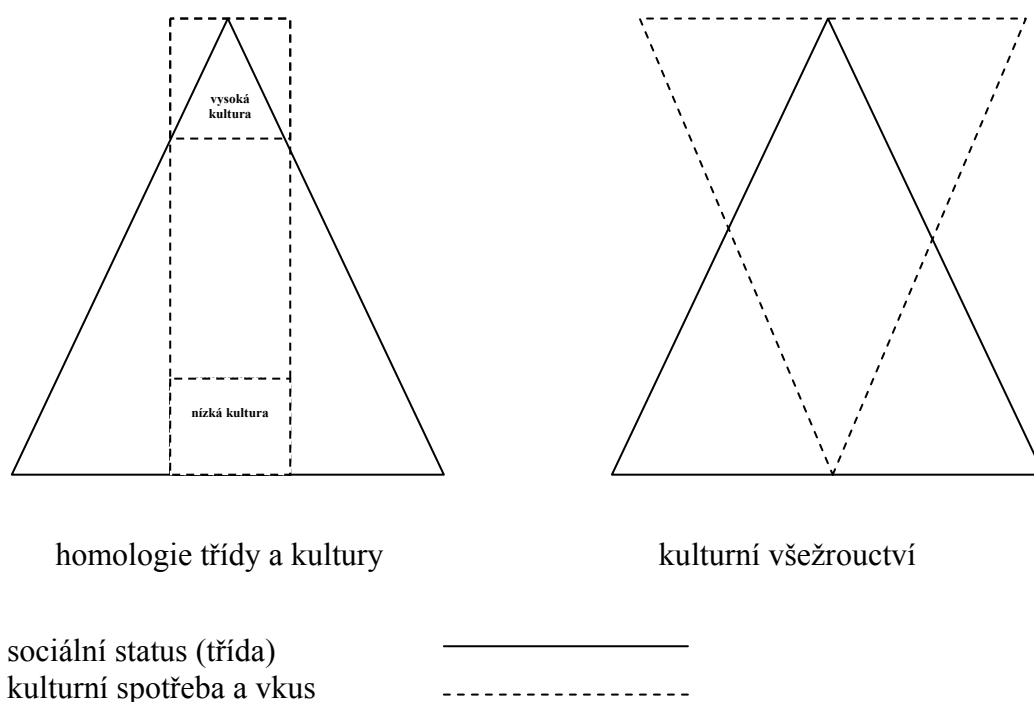
Tyto změny se v širším kontextu pokusila zohlednit tzv. postmoderní teorie stratifikace. Ta tvrdí, že klíčovým mechanismem utvářejícím hlavní sociální entity již není třídní příslušnost, ale identity mající neekonomickou povahu. Jde zejména o etnicitu, gender i životní styl a spotřebu. Servisní třída přestala pěstovat koherentní a exkluzivní soubor kulturních a ideologických praktik. Přejít k postmoderní kultuře popírá autoritativní názory a absolutní standardy vkusu. Populární kultura oslovující široké publikum šíří témata a

hodnoty, které byly dříve vyhrazeny pouze vytříbenému vkusu příslušníků vyšších tříd [Pakulski a Waters 1996].

Tváří tvář uvedené společenské proměny tj. rozvolnění vzájemných vztahů v rámci sociální struktury stála před sociology zkoumající stratifikaci a kulturu otázka, co se stalo s tradiční Bourdieu proponovanou homologií stratifikace s kulturní distinkcí v uplynulém půlstoletí? Richard Peterson formuloval teorii, podle které systém kosmopolitního všežroutství nahradila distinktivní vysokou kulturu v její funkci statusově vymezujícího znaku. Pokud se týče stratifikační podmíněnosti kulturního vkusu a spotřeby se stratifikací lze vysledovat rozdělení mezi všekonzumenty (omnivores) a vyhraněnými (univores) spíše než mezi elitou a masou [Chan, Goldthorpe 2005]. Petersonovu tezi [Peterson, Simkus 1992; Peterson, Kern 1996] Rozdíl obou teoretických modelů lze ilustrovat pomocí metafory dvou navzájem převrácených trojúhelníků (viz obrázek 2.1). V tradičním modelu homologie si lze představit překrývající se stratifikační pyramidu s žebříčkem kulturní hierarchie (čím vyšší sociální status tím vyšší kulturní vkus a spotřeba). Naproti tomu v modelu všežroutství zůstává statusová pyramida, většina autorů na rozdíl od striktních proponentů postmoderní teorie stratifikace zdůrazňujícími zánik sociálních tříd nepopírá existenci vertikálního statusu, zatímco druhý trojúhelník reprezentující šíři vkusu a kulturních preferencí je obrácený. Dolní vrstvy (či třída) si uchovávají vkus nízké kultury (zůstávají vyhraněnými – univores), zatímco horní vrstva si podržela svojí vysokou kulturu a k ní přibrala jednak populární tak dokonce i nízkou kulturu dříve vlastní pouze nižším třídám. Zkrátka stávají se kulturními všežrouty (omnivores). Model všežroutství tak nepopírá existenci (recepce) kulturní hierarchie, byť zde jsou východiska o jejím rozostření blízká postmoderním teoretikům kultury, zdůrazňuje však šíři kulturních aktivit. Status je získáván a udržován pomocí vědění a participace ve všech kulturních formách (nebo alespoň v co nejvíce z nich). Kulturní všežrouti jsou lidé, kteří konzumují velký rozsah kulturních statků a jejich estetické preference překračují konvenční

hranice vkusu. „Znalost kulturních kódů, které jsou náležité v různorodých sociálních prostředích a schopnost „kulturního-přehazování výhybky“ podle momentálních okolností se dnes stalo mnohem užitečnější než znalost omezeného rozsahu symbolů vysoké kultury“ [Ollivier, Fridman 2001: 3]. Jak poukazuje B. Eriksonová z teoretického úhlu pohledu „kulturní varieta“ zkrátka nahradila „Bourdieuho distinkci“ [Erikson 1996].

Obrázek 2.1. Sociální status a kultura: homologie vs. všežroutví

zdroj: [Šafr 2006]

Teorie má na první pohled jedno slabé místo. Teze byla odvozena a testována na šíři kulturního vkusu, tedy preferencích spojených s estetickou apropriací, nikoliv na jednání samotném, rozuměj kulturních aktivit tedy podobě trávení volného času. Zatímco kulturních forem i žánrů můžeme obdivovat a upřednostňovat nepřeberné množství, tak při aktivitě samotné tj. trávení volného času jsme limitováni objemem času. Zejména některé profesní

skupiny ve vyšších statusových patrech (např. manažeři) jsou pracovní velmi často vytíženi a tak rozsah jejich volného času je v porovnání s nižšími třídami omezen. Nicméně v modelu všežroutví s jeho statusově vymezující funkcí nejde o počet strávených hodin v různých formách kulturních aktivit, ale o schopnost pohybovat se co největším kulturním spektrem, byť povrchně a pouze účelově, a tím být vybaven patřičnou moderní formou kulturního kapitálu, nyní oproti Bourdieuho vysokokulturního typu mělkém ale maximálně širokém. Ten nám umožní dát najevo svou společenskou kompetenci v různorodých prostředích, jde zejména o schopnost komunikovat, pohybovat se ve správné společnosti, zkrátka dostávat se do rozmanitých sociálních prostorů. Podrobněji k tomuto argumentu viz [Stichele, Laermans 2006], kteří testovali platnost této teze na kulturních aktivitách ve volném čase.

Myšlenka kulturního všežroutví se objevila ve studii zkoumající „funkci hudby jako hranici vymezujícího principu“ [Peterson, Simkus 1992]. Tento model by dále konceptuálně rozvíjen. Např. M. Emmison [2003] navrhuje rozlišovat tři druhy všekonzumentů: všežrouti vysoké kultury (highbrow omnivore) u nichž dominují preference pro vysokou kulturu a jen částečně též nízká kultura, všežrouti nízké kultury (lowbrow omnivore) převažuje nízká doplněná částečně o vysokou kulturu. Ideální typ představující původní Petersonův koncept, by byl takový člověk, jehož vkus by prostupoval všemi žánry. Sofistikované typy kombinující různost kulturních volnočasových aktivit ve spojení s věkovými kohortami (mezi jinými např. občasní všežrouti a participující všežrouti umění) byly identifikovány ve výzkumu kulturní participace ve Flandrech [Stichele, Laermans 2006].

Peterson a Kern [1996] identifikují pět hlavních navzájem svázaných faktorů, které přispěly k proměně vkusu od elitního snobství ke kulturní všezravosti během posledních desetiletí. Strukturální změny jako je rozšíření vzdělávání a prezentace umění v médiích otevřely elitní estetiku masám, zatímco geografická a sociální mobilita postupně promíchala lidi s různými kulturními distinkcemi. Hodnotová změna týkající se genderových, etnických,

náboženských a rasových rozdílů odůvodňují posun jako součást historického trendu směrem k větší toleranci. Změny ve světě umění přispěly k evoluci kulturního všežroutství rozrušením elitní etiky, která byla uvedena do pohybu tržními vztahy v umělecké spotřebě⁵. Čtvrtou změnu přinesla generační změna, Peterson s Kernem jí nazývají generační politikou, kdy po boomu rokenrolu v padesátých letech došlo k výraznému úbytku počtu Američanů s vysokým statusem oproti předchozím generacím, kteří by upřednostňovali vysoké elitní umění. Poslední faktor autoři označují jako zájem statusových skupin (status-group politics), jde o to, že došlo k velkému posunu od strategie definující populární kulturu jako něco nízkého, nekultivovaného, něco čemu je třeba se vyhýbat k tomu kultivovat a začlenit prvky populární kultury do dominantní kultury statusově nejvyšších skupin.

Několik studií ze jiných zemí než USA (Austrálie, Nizozemí, Izrael, Španělsko, Spojené království [přehled viz Savage et al. 2005]) testovalo všežroutství a jeho sociální selektivitu. Většina z nich shledává tezi více či méně platnou [Warde et al. 1999; 2000; van Eijck 2001; Chan, Goldthorpe 2004; 2005; 2006]. Nicméně někteří sociologové ji více či méně zpochybňují. Např. B. Brysonová [1996] ukazuje, že v americké společnosti stále existuje, ale je to kulturní tolerance, která vytváří „multikulturní kapitál“ tedy obeznámenost s širokým rozsahem kulturních stylů, která je distribuovaná v závislosti na třídní exkluzi. M. Tomlinson dochází k závěru, že zbytkový efekt třídní příslušnosti stále silně ovlivňuje vzorce spotřeby a životního stylu v současné Británii, „tradiční sociální seskupení stále zůstávají spojeny s některými aspekty sociálního jednání“ [Tomlinson 2003: 109-110]. Když byla teze o Omnivore-univore operacionálně redefinována⁶ do podoby, kdy skutečné stratifikační skóre

⁵ V této souvislosti se domnívám, že s ohledem na to, že teze o všekonzenství-vyhraněnosti byla vyvinuta ve sféře hudby, významnou roli sehrály také technologické změny, které umožnily jednodušší (a levnější) distribuci hudby. Přejít od pouze zakoupitelných LP desek k magnetofonovým kazetám v 70. letech, v 80. letech k CD a nakonec k formátu MP3 s dostupností na internetu a možností snadné domácí vyrobitelnosti na konci 90. let představuje podle mého názoru hlavní cestu od vyhraněnosti preference hudebních žánrů k jejich všekonzenství.

⁶ Většina analýz postupuje tak, že sleduje varianci indikátoru kulturních preferencí či participace podle statusových skupin či sociálních tříd při kontrole dalších sociodemografických znaků. Lambert a kol. uplatňují obrácený postup, nejprve identifikují různé typy způsobu kulturní participace (jedním z nichž je i kulturní

statusu lidí z klastrů rozdílných kulturních a spotřebních aktivit musí překročit jejich očekávanou hodnotu statusu, nebyla na datech z britského a švýcarského longitudinálního panelu domácností potvrzena [Lambert, Bergman, Prandy 2005].

Kulturní kapitál – teorie, typologie efektů, konceptualizace a operacionalizace

Jak poukazuje M. Petrusek, koncept kulturního kapitálu se do sociologii dostal ve dvou kontextech. V prvním „kulturologickém“ představuje bázi diferenciaci vkusu, recepce uměleckých artefaktů a tvorby intelektuálních hodnot; v druhém „výrazně sociologickém“ úhlu pohledu je chápán jako diferenciatní znak určité sociální vrstvy nebo dokonce třídy [Petrusek 1989]. Vzhledem k tomu, že kulturní kapitál představuje důležitou součást konceptualizace životních stylů v optice stratifikačního výzkumu, věnuji následující část této stati problematice jeho operacionalizace i teoretické konceptualizace různých jeho efektů.

Konceptualizace kulturního kapitálu a typologie z hlediska jeho efektů

Operacionalizace kulturního kapitálu může být mnohem širší než běžně v sociologii používané estetické měřítko jako participace a preference vysoké kultury atd.. Ty jsou obecně považovány za nepřímé indikátory (proxy) běžnými nástroji neměřitelných forem kulturního kapitálu jako např. sebereprezentace či schopnost řádné jazykové promluvy. V teoretickém úhlu pohledu, jak upozorňuje DiMaggio [2001], bychom měli rozlišovat mezi kulturními zdroji napomáhajícími lidem v úspěchu ve společnosti, tj. usnadňující sociální mobilitu a institucionalizované formy kulturního kapitálu obecnějšího rázu (institucionalizované podoby prestižní kultury).

všežroutství) a poté sledují varianci statusového skóre (CAMSIS) uvnitř těchto skupin.

V sociologii se nejčastěji používá definice kulturního kapitálu odkazující k původnímu pojetí P. Bourdieu [1973; 1984], ve které se za jeho klíčovou funkci označuje kulturní a sociální inkluze/exkluze, v Bourdieuho perspektivě používaná vyššími třídami (dominantní třídou či jejími frakcemi), napomáhající vytváření kolektivní identity prostřednictvím kulturní distance k jiným skupinám. *Kulturní kapitál* tak představuje „institucionalizované široce sdílené kulturní signály (postoje, preference, formální vědění, jednání, statky, oprávnění) používané jako nástroje sociální a kulturní exkluze“ [Lamont, Lareau 1988: 156].

Nejčastěji se v učebnicích uvádějí s odkazem na P. Bourdieu tři formy kulturního kapitálu:⁷ *vtělený* (jak se umíme pohybovat v sociálním prostoru – vkus, preference, distinkce), *objektivizovaný* (kulturní předměty hmotné povahy) a *institucionalizovaný* (vzdělání, zejména v podobě titulů). Dodávám, že Bourdieu používá rovněž pojem „scholastic capital“, tím má na mysli oprávnění (credentials), tj. třetí typ. Bourdieuho přínos byl originální nejen v teoretické rovině ale i tím, že se ve výzkumech z 60. let pokusil vtělený kulturní kapitál empiricky měřit. Jeho přístup je ovšem dnes kritizován za to, že příliš zdůrazňuje význam jemností a kulturních signálů tzv. vysoké kultury, na druhé straně opomíjí praktické individuální schopnosti a význam hodnot při utváření sociální identity.

Kulturní kapitál můžeme konceptualizovat i jiným způsobem než běžně v empirické sociologii používanou z Bourdieuho konceptu odvozenou míru účasti na legitimní – vysoké kultuře a kulturních preferencích, což se obecně považuje za nepřímé ukazatele obtížně měřitelných forem kulturního kapitálu jako např. sebeprezentace či schopnost řádné jazykové promluvy. Z hlediska teorie bychom měli podle P. DiMaggia rozlišovat mezi kulturními zdroji napomáhajícím lidem ke společenskému úspěchu a institucionalizovanými formami kulturního kapitálu obecnější podoby, např. orientace ve vysokém umění.⁸

⁷ Podrobně pojednává o této problematice T. Katrňák [2004: 41-43, 61-63].

⁸ Bourdieu zkoumal estetické distance *inter alia* jako percepce rozličných témat zobrazených na fotografiích [Bourdieu 1984: kap. 1]. Sledovat lze ale i znalost dominantní kultury. Například M. Kivinen zjišťoval nejen pozitivní či negativní postoje a hodnocení kulturních položek (vkus), ale také jejich internalizaci. Ptal se svých

Kulturní kapitál lze dále rozčlenit na tři obecné typy na základě jeho efektů pro jedince (viz tabulku 2.1).

Tabulka 2.1. Typologie kulturního kapitálu z hlediska jeho funkcí

	definice	příklady indikátorů
Vysoko-kulturní (kultivační – distinktivní)	vědomá spotřeba dominantní kultury, vkus vysoké kultury	návštěva galerií, koncertů
Kognitivní (kulturní schopnosti)	kognitivní schopnosti dítěte rozvíjené rodiči při výchově	výchovné praktiky jako čtení s dětmi, výchova ke specifickým činnostem
Kompetenční (kulturní zdroje)	schopnost rozmlouvat o prestižních statcích pohyblivost v kulturní diverzitě vysoké-nízké kultury (multikulturní kapitál)	orientace ve společensky zajímavých tématech omnivorní znalost a vkus

zdroj: autor

1. *Vysoko-kulturní* či kultivační kulturní kapitál⁹ umožňuje kulturní a sociální inkluzi/exkluzi na základě znalosti a schopnosti ovládat symboly dominantní kultury. Jde zejména o participaci na vysokém umění a estetické preference ale i praktiky jako způsob mluvy a interakce (Bourdieu).¹⁰

2. *Kognitivní kulturní schopnosti* předávané rodiči svým dětem, např. čtení s dětmi podporující kognitivní jednání [De Graaf et al. 2000]. Jak poukázal B. Bernstein děti

respondentů, např. zda znají známé postavy v rozličných kulturních oblastech a zda umí popsat jejich díla a také, zda znají vybrané značky drahých produktů.

⁹ R. Collins [2004] jej nazývá „obecným kulturním kapitálem“ určeným sdílenou dominantní kulturou vyšších tříd. Staví ho proti „konkrétnímu kulturnímu kapitálu“, odpovídajícímu našemu třetímu *kompetenčnímu* typu.

¹⁰ V Bourdieuho pojetí specifických kapitálů je spjat se sociálním kapitálem zejména prostřednictvím tzv. klubového efektu (podrobněji [Šafr, Sedláčková 2006]) a tvoří součást symbolického kapitálu.

z odlišných sociálních tříd si v rodině osvojují rozdílné používání jazyka (kódy a formy řeči) a tím i schopnost verbalizovat své myšlenky. V důsledku toho jsou pak nesterpně vybaveny pro úspěch ve škole. Důležitý je také význam „poznatkového zázemí“ rodiny [Mareš 1999], které jsou rodiče schopni poskytnout svým dětem. Nejde jen o knihy (objektivizovaný kulturní kapitál) či samotné znalosti ale také o věnovaný čas a emocionální podporu.

3. *Kompetenční – kulturní zdroje* představují praktické schopnosti podporující mobilitu a úspěch („get ahead“ cultural capital) [DiMaggio 2001] ale i způsobilost komunikace při interakci s druhými. Jde o tzv. zásobu členských symbolů, které cirkulují v sociální síti daného člověka a vytváří jeho *emocionální energii*, která je v mikrosociologické perspektivě základem nerovností mezi lidmi [Collins 2004].

V souvislosti tímto třetím typem připomeňme DiMaggiovo [DiMaggio 1991] rozlišení mezi samotným *kulturním kapitálem* (cultural capital) představujícím dovednosti při spotřebovávání statků (jako kupříkladu cit pro okázalou spotřebu) a schopnosti rozmlouvat o obecně prestižních tj. institucionálně kontrolovaných a uznaných kulturních statcích, na jedné straně, a *kulturními zdroji* (cultural resources) či přesněji *komunikační kompetencí* ve smyslu způsobu vedení diskursu (včetně neverbálních signálů, přízvuku, tempa řeči apod.) [DiMaggio, Mohr 1985]. Tyto zdroje dále zahrnují symbolické znalosti použitelné ve specifických relačních kontextech, tzv. interakčních rituálech [Collins 2004]. V určitém sociálním prostředí totiž schopnost inteligentně promlouvat např. o „budoucnosti pšenice, nebo divácky zábavném závodu předělaných aut“, představuje sice důležitý kulturní zdroj, ten ale nelze označit za kulturní kapitál v původním významu odvozeném z dominantní kultury, neboť nejde o obecnou hodnotu diktovanou převažujícím kulturním kontextem [DiMaggio 1991].

Do této sféry uvažování o kulturním kapitálu jako kulturně – společenské kompetence lze zařadit i širší koncept *akčního rádia člověka*, který odkazuje k rozsahu životního stylu a

zahrnuje defacto jak kulturní, sociální, politický tak i lidský kapitál [Šmídová 1992]. Akční rádius jedince je utvářen teritorialitou (prostorovým dosahem); sociálně-komunikačním dosahem: osobní neformální kontakty (rodina, přátelé), přesah do veřejné sféry (politické, náboženské, zájmové aktivity) a masmédií (způsob příjmu sdělení a informací a jejich zpracování i využití). Uvedená konceptualizace umožňuje podle O. Šmídové rozlišit čtyři typy akčního rádia životního stylu:¹¹ lokální člověk, nelokální člověk, člověk s velkým (pestrým) komunikačním rozsahem, člověk s malým (jednotvárným) komunikačním rozsahem. Pro sociální uplatnění jedince je tedy důležitá jednak jeho schopnost komunikovat, ať už jde o schopnost orientovat se v uznaných tématických okruzích nebo samotná kapacita promlouvat, tak i vlastnictví symbolických významů a sociálních zdrojů (symbolický a sociální kapitál).

Uvedené podoby kulturního kapitálu se navzájem nevylučují, naopak jsou navzájem provázané. Nejedná se tedy v zásadě o typy, ale o různé funkce kulturního kapitálu mající v různém prostředí odlišné efekty na utváření a udržování stratifikačního systému. Podle *teorie kulturní reprodukce* (Bourdieu) preference, hodnoty, postoje a jednání dominantní u vyšších tříd, které si jejich příslušníci osvojí během socializace v ranném dětství, čímž získají oproti ostatním nesmazatelný náskok, vzdělávací systémem oceňuje a preferuje a tím napomáhá reprodukci sociálních nerovností (zde se uplatní zejména vysoko-kulturní a kognitivní kulturní kapitál). Naproti tomu *teorie kulturní mobility* (DiMaggio) chápe kulturní kapitál (zejména pokud jde o jeho kompetenční a kognitivní typ) jako cestu k vzestupné sociální mobilitě u dětí z nižších socioekonomických strat. Podle této teorie neprodukuje kulturní kapitál již další výhody pro děti z vyšších tříd. V empiricky měřitelné rovině v případě mezigeneračního předávání kulturního kapitálu lze v zásadě rozlišit dva přístupy.

¹¹ Životní styl definuje autorka jako funkční prvek života /funkční systém člověka i sociální, pomocí kterého si člověk vybírá z repertoáru dané kultury určité prvky podle svých hodnot, cílů a potřeb. Spojuje tak sféru individuální a společenskou. Jde o „vzorec relací člověka mezi jednotlivými sférami a prvky života, životního pole“ [Šmídová 1992: 131].

Ty sledují otázku kulturní participace na krásném / vysokém umění na jedné straně a na druhé výchovu a učení se v rodině, např. čtení rodičů s dětmi jako aktivita podporující kognitivní jednání [De Graff et al. 2000].

Pro projekt není důležité to, která z teorií lépe popisuje české podmínky. Obě jsou totiž relevantní, každá však vysvětluje podle mého názoru jiný proces. První – reprodukční proces strukturace, druhá – mobilitní fungování mobilitních kanálů. Soustředit bychom se tedy měli ve výzkumech na podmínky, za jakých podmínek je která z nich adekvátnější, co mohou vysvětlit ve světě vzrůstajících nerovností (různého charakteru). Jde o to jak fungují jednotlivé druhy kulturního kapitálu: kognitivní a „get ahead“, „vysoko-kulturní“ a případně sociální kapitál individuální mobilizační [viz Šafr, Sedláčková 2006].

Kulturní kapitál a lidský kapitál

Problém na který poukazuje M. Petrusek [1989] spočívá v tom, že ne vždy je důsledně odlišován kulturní kapitál od lidského kapitálu a jeho specifické teorie kapitalizace vzdělání na trhu práce. Právě kompetenční forma kulturního kapitálu podporující úspěch v životě a společnosti vůbec v sobě obsahuje do značné míry prvky kapitálu lidského, zejména v původní definici Garyho Beckera. Ten již na počátku šedesátých let poukázal na význam neekonomických investic pro dosažený příjem jedince [Becker 1962]. Investice mohou mít různorodou podobu, např. studium ve škole, profesní školení, lékařskou péči či konzumaci vitamínů. Vzdělání tak představuje investici, která v budoucnu zvýší produktivní schopnost jedince. Za lidský kapitál lze označit produktivní schopnosti a dovednosti v širším smyslu (základní lidský kapitál) ale i vlastnosti dále tyto dovednosti rozvíjející jako např. schopnost učit se, spolupracovat s ostatními, naplánovat si kariéru, prezentovat sama sebe při ucházení se o zaměstnání atd. (širší lidský kapitál) [Veselý 2006].

Připomeňme základní rozdíl ekonomické a sociologické perspektivy kapitálu. Zatímco ekonomická je ryze individuální tak sociologický zorný úhel nevylučuje kolektivní aspekt. Lidský kapitál je nepřenositelný, koncept kulturního kapitálu naopak poukazuje na význam jeho mezigeneračního přenosu, resp. význam přenositelnosti jako substituci transferu ekonomického kapitálu. Kromě toho, že je předáván mezigeneračně v rodině, jeho skladba a objem je v teorii (alespoň v rigidní Bourdieuovské linii) vázán na sociální třídu. Lidský kapitál akumulujeme především prostřednictvím investic (zejména času), kulturní kapitál však může vznikat i spotřebou (zejména tzv. objektivizovaný tedy jeho komodifikovaná podoba jako např. vlastnictví uměleckých předmětů).

Koncepční rámec studia kulturního kapitálu v mezigenerační perspektivě

V české sociologii je kulturní kapitál často mylně ztotožňován pouze s dosaženým vzděláním, které může být jeho nepřímým indikátorem, nevyjadřuje ovšem podstatu obsaženou v teorii kulturní reprodukce sociálních tříd, která zdůrazňuje kulturní praktiky a preference.

Jak jsem uvedl výše, za jednou z konstitutivních složek kulturního kapitálu a zároveň i jednou z forem vytyčování symbolických hranic je považována spotřeba ať už kulturní nebo materiální u té pak zejména její ostentativní funkce.

Pokud zkoumáme kulturní kapitál prostřednictvím kulturní či materiální spotřeby, pak se můžeme zejména při studiu jeho mezigeneračního předávání zaměřit na základě uvedených tří obecných typů na problematiku: 1. spotřeby „vybraných“ statků ukazující na vybranost vkusu a sebe prezentace, vs. spotřeba „obyčejných / masových / nízkých / levných“ produktů; 2. kulturní participace a podpory intelektuálních znalostí kultury (např. knihy, hudební nástroje, návštěvy divadel, výstav, mimoškolní kroužky týkající se oblasti umění), vs. preference spotřeby masové a nízké kultury; 3. materiální investice do rozvoje schopností dětí

(např. počítače, sportovní vybava a mimoškolní kroužky a další aktivity rozvíjející schopnosti praktického rázu mj. uplatnitelné později na trhu práce). Tyto otázky se týkají zejména rodin s dětmi ve školním věku.¹²

Kromě roviny materiální spotřeby je důležité studovat i podobu *neekonomických* investic rodičů do kulturního (a lidského) kapitálu jejich potomků. Vedle vedení k vybraným mravům a schopnosti vyznat se ve vysokém umění (kultivační vysoko-kulturní kulturní kapitál) se jedná zejména o emocionální podporu, časové investice do učení se s dětmi, komunikaci se školou, snahu zprostředkovat dítěti informace, které škola nepředává vůbec anebo v dítěti z určitého sociálního prostředí v ne příliš srozumitelné podobě. Zkrátka to, co jsme označili za kulturní kapitál kognitivní a kompetenční - podporující společenský úspěch a pozdější uplatnění na trhu práce.¹³

Cílem tohoto rámce je zohlednit mezigenerační přenos dimenzi kulturního kapitálu prostřednictvím spotřeby. Týká se proto zejména rodin (domácností) s dětmi ve školním věku. Kulturní kapitál zde chápeme jako investice rodičů (domácností) prostřednictvím dané formy spotřeby do komodit či aktivit, které napomáhají akumulaci kulturního kapitálu jejich dětí. Tato funkce může (a nebo také nemusí) být součástí druhého a třetího typu spotřeby. Upozorňuji na význam rozlišovat spotřebu vedoucí k aktivitám uvnitř rodiny (tj. v jisté sociální izolaci) a takový typ spotřeby vedoucí k trávení času ve vrstevnických skupinách.

¹² Tato témata budou sledována ve fokusních skupinách s rodiči vychovávající děti na víceletých gymnáziích v rámci projektu *Sdílené hodnoty a normy chování jako zdroj posilování sociální koheze a překonávání negativních dopadů sociální diferenciaci v ČR*. Konceptuální schéma je rovněž uplatnitelné při sekundární analýze výdajů domácností (data Rodinné účty, ČSU).

¹³ V této souvislosti by neměla zůstat opomenuta i poněkud odlišná tradice studia mezigenerační reprodukce sociálních nerovností v tzv. sociálně psychologickém modelu dosahování statusu a mezigenerační mobility (viz [Matějů, Tuček, Rezler 1991; Matějů, Straková et al. 2006]).

Konceptualizace životního stylu

Kulturní diferenciaci lze chápat jako otázku diferencí v oblastech kulturní spotřeby (trávení volného času), ale i materiální spotřeby (zejména jejího instrumentálního užití) a hodnotovou a postojovou diferencí. Souhrnně jde tedy o to, co bývá označováno jako diferenciaci životního stylu.

S rozvojem výzkumu kulturní diferenciaci od počátku 90. let existuje několik přístupů ke konceptualizaci a operacionalizaci kulturního vkusu a životního stylu. Pokud se týče způsobu života, který vyžaduje investici do lidských zdrojů, je třeba odlišovat dvě základní kategorie [Svalastoga 1965]. Na jedné straně jsou to převážně materiální složky životního stylu, ty lze pořídit pouze prostřednictvím peněz (bydliště, doprava, oblečení, apod.), na druhé pak sociální schopnosti či symbolická manipulace (používání adekvátního jazyka, vybrané chování). V druhém případě jsou lidské investice pouze částečně nahraditelné ekonomickými investicemi. Často je třeba si je osvojit již během procesu socializace v dětství. Osvojení si takového životního stylu a kulturních praktik do značné míry záleží na sociální interakci.

Konceptualizace *životního stylu* je značně různorodá. Podle P. Bourdieu představuje produkt získaných *habitu* (klasifikační schémata a sdílený systém dispozic). Rozdílné životní styly jsou strukturou ustavených polí životního stylu uspořádány do vzorců, tj. „rozdílných systémů vlastnictví, ve kterých různorodé systémy dispozic vyjadřují samy sebe“ [Bourdieu 1984: 260]. Klíčový je pro toto uspořádání *vkus*, který představuje „schopnost rozlišovat věci na základě estetických a uměleckých měřítek“ [Ollivier, Fridman 2001]. Obecně jde o manifestované preference, které představují „praktické potvrzování nevyhnutelné rozdílnosti“ [Bourdieu: 56], které jsou součástí symbolických systémů klasifikace, jejichž obsah a struktura odráží, ale zároveň i formuje specifické sociální vztahy. *Vkus* slouží jako vymezující prostředek statusového postavení (status marker), který symbolicky zahrnuje nebo

vyklučuje druhé. Podílí se tak na utváření sdílené identity uvnitř skupiny, souběžně jeho absence u jiných nám pomáhá identifikovat, kdo není členem skupiny.

Rudolf Richter [2002] v návaznosti na rozčlenění Stefana Hradila rozlišuje *milieu* jakožto kulturní zázemí každodenního jednání, tj. způsob jak lidé vnímají každodennost společnosti, reagují na ní a používají je v souladu se společnými hodnotami a postoji a *životní styly* které představují vzorce typického každodenního jednání. Ty jsou našimi průvodci schopností rozlišovat jemné rozdílnosti v každodenním životě. Vedle toho existuje pojetí životního stylu uplatňované v marketingovém komerčním výzkumu v prismatu osobnost/hodnoty, kde je životní styl konceptualizován jako sdílené spotřební vzorce v rozsahu různých spotřebitelských kategorií [Holt 1997].

M. Sobel [1981] upozorňuje na dvě kritéria, které je potřeba brát v úvahu, pokud vybíráme indikátory životního stylu. Prvky životního způsobu musí mít symbolickou povahu a vyjadřovat určitý modus žití, především by měly být spojeny s objektivní sociální pozicí a měly by být veřejně manifestované, tj. rozeznatelné pro okolní svět. Toto východisko je blízké konceptu životního stylu jako symbolických hranic [Holt 1997]. Podle Sobela ideální příklad ukazatele životního stylu představují data o spotřebním chování a preferencích, kdy zejména okázalá spotřeba je „nejviditelnější“ formou behaviorálně manifestační volby, která vyjadřuje sociální pozici jedince ve společnosti.

Životní styl v návaznosti na pojetí M. Sobela a P. Bourdieu navrhuji koncipovat jako manifestační kulturní vkus a jednání, které napomáhá vymezování symbolických meziskupinových hranic (v našem případě statusových skupin nebo sociálních tříd). V tomto pohledu představuje navržené pojetí životního stylu průnik s dříve uvedenou definicí kulturního kapitálu [Lamont, Lareau 1988], která klade důraz na jeho funkci při kulturní a sociální exkluzi a utváření symbolických hranic.

Indikátory životního stylu a oblasti studia jeho diferenciacie

Sociologové provádějící sekundární analýzu jsou často omezeni indikátory v již dříve pořízených datových souborech a proto je poměrně neobvyklé mít v jednom analytickém modelu k dispozici širokou varietu indikátorů, pokrývajících jak behaviorální tak postojové aspekty životního stylu. Uplatňovány jsou rozdílné přístupy k měření kulturního kapitálu a životního stylu v kontextu sociální stratifikace. Kupříkladu Laumann a Hause [1970] zkoumali souvislost statusového postavení a vybavení pozorovatelné v obývacím pokoji jako vyjádření diferencí v osobních hodnotových orientacích (moderní vs. tradiční principy).

Bourdieu se pokusil vtělený kulturní kapitál, rozuměj postoje, formální vědění, kvalifikace, preference, vkus i chování operacionalizovat a empiricky měřit. Zaměřil se při tom zejména na vtělenou (embodied) formu kulturního kapitálu. Za tímto účelem použil v druhé polovině šedesátých let ve výzkumu kulturních praktik francouzských sociálních tříd širokou paletu otázek měřících kulturní vytríbenost a vkus jako oblibu (a částečně i neoblibu) pro vysoké a částečně i nízké umění, zejména hudebních žánrů, filmu, literatury, zařízenost bytu, způsobu oblékání, i estetického hodnocení motivů zobrazených na předkládaných fotografiích [Bourdieu 1984]. Bourdieuho pojetí je ovšem dnes kritizováno za to, že příliš zdůrazňuje význam vysoké kultury, a při tom opomíjí roli morálky při vytýčování symbolických hranic mezi třídami a jejich frakcemi. Indikátory které použil ve svém výzkumu ze šedesátých let reflektují totiž především dominantní intelektuální kulturu centrální Pařížské oblasti [Lamont 1992]. Jeho výklad „boje“ o identitu skrze kulturní spotřebu uvnitř frakcí střední třídy také odhlíží od role *organizačních zdrojů* a výhod kariérní seniority vlastní příslušníkům střední třídy ve velkých korporátních organizacích [Savage et al. 1995].¹⁴

¹⁴ M. Savage a kol. identifikovali mezi britskou střední třídou tři typy životního stylu: *asketický* (kulturně elitistický tedy vysoko-kulturní kapitál), *postmoderní* (privátní spotřeba nezávislá na státem definované dominantní kultuře) a *ne-distinktivní* (orientace na kariérní organizační kapitál spíše než vysoko-kulturní kapitál a spotřebu). První je typický pro vysoké odborníky pracující ve veřejném sektoru, druhý pro odborníky a specialisty v privátním sektoru, zatímco třetí je rozšířen mezi státními úředníky [Savage et al. 1995].

Mezi nejoblíbenější oblasti studia kulturní diferenciaci patří bezesporu sféra hudebního vkusu, na což odkazuje mnoha autory oblíbený výrok P. Bourdieu: „nic tak jednoznačně nepotvrzuje jedincovu třídní pozici a nic jiného neklasifikuje tak neomylně jako hudební vkus“ [Bourdieu 1984: 18]. Předmětem zájmu mnoha analýz se staly hudební preference, ať už frekvence poslechu hudebních stylů či jejich kombinace [Van Eijck 2001], obliba hudebních žánrů [Peterson, Simkus 1992; Peterson, Kern 1996], nebo naopak neobliba [Bryson 1996], návštěva hudebních akcí spolu s poslechem prostřednictvím různých médií [Chan, Goldthorpe 2004]. Ačkoli hudební vkus zaujímá v sociologii prominentní postavení, zkoumány jsou i jiné sféry kulturní spotřeby. Britská sociologie má tradici výzkumu stravovacích zvyklostí ve veřejných zařízeních (restaurace, fastfoody apod.) [Warde et al. 1999; Ward, Martens 2000]. Bonnie Erickson [1996] sledovala ve své studii privátních bezpečnostních agentur v Torontu znalosti zaměstnanců v rozličných oblastech kulturních žánrů (knihy, restaurace, umění a sport). V poslední době se obrací zájem sociologů k čtenářství ať už novin [Chan, Goldthorpe 2006] nebo literárních žánrů [Zavisca 2005].

Dá se říci, že nejdále ve zkoumání kulturní spotřeby a tedy i měření kulturního kapitálu je zřejmě vedle britské, holandská a belgická sociologie. Podrobně se otázkou estetického vnímání umění věnuje např. rozsáhlý výzkum kulturní participace ve Flandrech 2003-2004 (Cultural policy research centre ‘Re-Creatief Vlaanderen’). Zdařilou aplikaci Bourdieuho teorie třídních diferencí estetického vnímání umění představuje analýza hodnocení devíti skupin výtvarných děl lišících se jak v uměleckém stylu tak historickém období vzniku [Vandebroek 2006]. V souladu s touto teorií i na úsvitu 21. století lidé z vyšších statusových skupin s velkým objemem kulturního kapitálu (měřeno vzděláním a úrovní kulturní spotřeby) preferují nefigurativní a abstraktní umění, zatímco respondenti s nízkou úrovní kulturního kapitálu (nižší třídy) upřednostňují v obrazech vysoký stupeň realismu a figurativní motivy. Analýza tak potvrzuje platnost Bourdieuho teoretického

východiska, podle něhož jsou vyšší privilegované třídy vybaveny symbolickými nástroji nezbytnými k pochopení a přivlastnění si legitimní kultury, které si mohou osvojit pouze na základě svého sociálního původu a s ním spojených vzdělanostních drah.

Nástin konceptuálního schématu diferenciacie životního stylu

V teoretické perspektivě lze na základě zkušenosti mnoha soudobých analýz diferenciacie kulturní spotřeby ve vazbě na stratifikaci v návaznosti na původní model P. Bourdieu [1984: kap. 3] navrhnout komplexní matici dimenzí a indikátorů životního stylu a kulturního kapitálu. Obsahuje v sobě podle Bourdieu konstitutivní dimenzi označovanou jako (anti)kantovská estetika tj. opozice „vysokého a nízkého“, zejména protilehlé postavení vysoké vs. populární kultury v různých sférách. Bourdieu [1984: kap. 3] původně rozlišil tři sféry spotřeby, které zakládají kulturní diferenciaci tříd (platné zejména uvnitř dominantní třídy): jídlo, kultura a sebe prezentace (oblečení, krása, péče o tělo, atd.). Navrhované konceptuální schéma odráží tyto tři základní sféry, nadto v sobě zahrnuje i další aspekty diferenciacie životního stylu ve vztahu ke společenské stratifikaci. Jedná se o tyto oblasti: volnočasové aktivity (aktivní/pasivní), stravovací zvyky a jídlo, návštěva kulturních akcí a kulturní vkus, zájem o témata (v médiích), okázalá spotřeba a aktivity zdravého způsobu života (viz tabulka 2.2).

Toto konceptuální schéma přestože bylo původně navrženo pro účely sekundární analýzy diferenciací životního stylu ve vztahu k sociální stratifikaci na datech z výzkumu *Market & Media & Lifestyle TGI 2004* [Šafr 2006] nabízí v podstatě univerzální rámec pro studium kulturní diferenciacie a stratifikace s využitím jiných souborů dat i různorodé metodologie. Snažím se v něm alespoň částečně zohlednit preciznější rozlišení životního stylu a kulturních aktivit, jak navrhuje Alan Warde se svými kolegy [Warde et al. 2000]. Jde o rozdělení na sportovní participaci, diváctví ve veřejných prostorech nebo volnočasové aktivity trávené v sociálním prostředí a kvazi-domácí aktivity (např. zahradničení). Právě důraz na rozlišení veřejné a soukromé sféry trávení volného času je v souladu s poznatky o roli

sociálního kapitálu a jeho efekty na stratifikační postavení [viz např. Warde, Tampubolon, Savage 2005].

Tabulka 2.2. Dimenze a indikátory životního stylu

<i>Dimenze</i>	<i>Příklady indikátorů (dostupné v MML04)</i>
Volnočasové aktivity (aktivní/pasivní)	- stará se o zdraví
zdraví utužující aktivity (sport)	- dodržuje zásady správné životosprávy - ve volném čase sportuje
dovolená	- rád cestuje - aktivní dovolená - dovolená v zahraničí
sociální kontakty	indikátory nejsou v MML s výjimkou „chození do hospody hlavně za účelem setkávání se s přáteli“ k dispozici. ¹⁵
Stravovací zvyky a jídlo	- jí hodně ovoce a zeleninu
zdraví prospěšné / nezdravé	- dodržuje zásady správné životosprávy - kupuje biopotraviny - má rád nezdravá jídla
vybranost stravování	- rád jí exotické jídlo - pivo / víno k jídlu - v jídle si nevybírá
Návštěva kulturních akcí a kulturní vkus	- hra na hudební nástroj
vysoká kultura/ nízká kultura	- zájem o architekturu - čte poezii - rád chodí do divadla - v televizi sleduje umění / seriály
zájem o témata (v médiích)	- zprávy
vysoká kultura/ nízká kultura	- kino, filmy - erotika - skandály, drby, celebrity
Spotřeba	- pečuje o svůj vzhled
móda, oděv	- udržuje upravený vzhled
péče o tělo / vzhled	- používá oděvní doplňky - pouze několik šatů dostačuje - upřednostňuje neformální oblečení - snaží se mluvit spisovně
luxusní (ostentativní) spotřeba	- dává přednost značkovému zboží - nakupuje luxusní zboží - má rád/a luxusní doplňky
kultura materiální nezbytnosti	- nosí věci do roztrhání - využívání slev

Zvýrazněné indikátory byly použity při operacionalizaci konceptů v empirické části této práci.

¹⁵ Podrobněji se lze o problematice měření sociálních kontaktů dočíst v [Šafr, Sedláčková 2006].

Reference

- BECKER, G. S. (1962). Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. *The Journal of Political Economy*, Vol. 70, No. 5, Part 2: Investment in Human Beings.: 9-49.
- BECK, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- BOTTERO, W. (2005). *Stratification: Social division and inequality*. London & New York: Routledge.
- BOURDIEU, P. (1973). "Cultural Reproduction and Social Reproduction". Pp. 71–84 in R. Brown (ed.). *Knowledge, Education, and Cultural Change*. London: Tavistock.
- BOURDIEU, P. (1984). *Distinction: a social critique of the judgement of taste*, London: Routledge & Kegan Paul.
- BOURDIEU, P., L. J. D. WACQUANT (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- BRYSON, B. (1996). "Anything but heavy metal": symbolic exclusion and musical dislikes. *American Sociological Review*, Vol. 61: 844–899.
- CRANE, D. (2000). *Fashion and its social agendas: class, gender, and identity in clothing*. Chicago and London: The University of Chicago press.
- CROMPTON, R. (1996). "Consumption and class analysis". Pp. 114–132, in Edgell S., Hetherington K., Warde A. (eds.). *Consumption Matters*, Blackwell Publishers/Sociological Review Monograph Series A.
- CHAN, T. W., GOLDTHORPE, J.H. (2004). Social Stratification and Musical Consumption: Music in England. *Sociology working papers* 2004–04, Department of Sociology, University of Oxford. Available at URL: <<http://www.sociology.ox.ac.uk/swps/2004-04.html>>.
- CHAN, T. W., GOLDTHORPE, J. H. (2005). The social stratification of theatre, dance and cinema attendance. *Cultural Trends*, Vol. 14: 193–212.
- CHAN T. W., GOLDTHORPE, J. H. (2006). Social Status and Newspaper Readership. forthcoming at *American Journal of Sociology*. Available at URL: <<http://users.ox.ac.uk/~sfos0006/papers/news6.pdf>>.
- COLLINS, R. (2004). *Interaction Ritual Chains*. Princeton: Princeton University Press.

- De GRAAF N. D. (1991). Distinction by Consumption in Czechoslovakia, Hungary, and the Netherlands. *European Sociological Review*, Vol. 7, No. 3.: 267–290.
- De GRAAF, N. D., P. M. De GRAAF, G. KRAAYKAMP. (2000). Parental Cultural Capital and Educational Attainment in the Netherlands: A Refinement of the Cultural Capital Perspective. *Sociology of Education*, Vol. 73, No. 2: 92-111.
- DEVINE F., SAVAGE, M., SCOTT J., CROMPTON R. (eds.). (2005). *Rethinking Class. Culture, Identities and Lifestyles*. Hampshire/ New York: Palgrave Macmillan.
- DiMAGGIO, P. (1979). On Pierre Bourdieu. *The American Journal of Sociology*, Vol. 84, No. 6: 1460–1474.
- DiMAGGIO, P. (1982). Cultural Capital and School Success: The Impact of Status Culture Participation on the Grades of U.S. High School Students. *American Sociological Review*, Vol. 47, No. 2: 189–201.
- DiMAGGIO, P. (1987). Classification in art. *American Sociological Review*, Vol. 52: 440–55.
- DiMAGGIO, P. (1991). Social Structure, Institutions, and Cultural Goods: The Case of the United States. Pp. 133–155, in Bourdieu, P, Coleman, J. S. (eds.) (1991). *Social Theory for a Changing Society*. Boulder, CO.: Westview Press.
- DiMAGGIO, P. (2001). “Social Stratification, Life-style, Social Cognition, and Social Participation.” Pp. 542–55, in David B. Grusky (ed.). *Social Stratification: Class, Race, and Gender in Sociological Perspective*, 2d ed. Boulder, Colorado: Westview.
- DiMAGGIO, P., J. MOHR (1985). “Cultural Capital, Educational Attainment, and Marital Selection.” *American Journal of Sociology* 90: 1231-1261.
- DiMAGGIO P., USEEM M. (1978). Social Class and Arts Consumption: The Origins and Consequences of Class Differences in Exposure to the Arts in America. *Theory and Society*, Vol. 5, No. 2.: 141–161.
- DOUGLAS, M., B. ISHERWOOD. (1996, orig. 1979). *The World of Goods. Towards an Anthropology of Consumption*. London and New York: Routledge.
- DUFFKOVÁ, J., TUČEK, M. (ed.) (2003). „Proměny způsobu života“. Pp. 168–202, in Tuček, M. (ed.). *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: Slon.
- DUKHEIM, E. (1998, orig. 1925). *Sociologie a filozofie*. Praha: SLON.

- EMMISON, M. (2003). Social Class and Cultural Mobility: Reconfiguring the Cultural Omnivore Thesis. *Journal of Sociology*. Vol. 39. Issue: 3.: 211+.
- EPSTEIN, C. F. (1992). Tinkerbells and Pinups: The Construction and Reconstruction of Gender Boundaries at Work. Pp. 232-256 in Lamont, M., Fournier, M. (eds).
- ERICKSON, B. H. (1996). Culture, class and connections. *American Journal of Sociology*, Vol. 102: 217–251.
- ESA Culture. “Mission Statement” of the ESA Research Network Sociology of Culture. Research Network for the Sociology of Culture, European Sociological Association. [online]. [cit. 10. 8. 2006]. Available from: <<http://www.esaculture.be>>.
- FEATHERSTONE, M. 1991. *Consumer Culture & Postmodernism*. London, Newbury Park, New Delhi: SAGE Publications.
- GABAL, I. (1990). “Cultural Consequences of Distinct Educational Development in Czechoslovakia and the Netherlands.” Pp. 91–124 in J. L. Peschar (ed.) *Social Reproduction in Eastern and Western Europe. Comparative Analyses on Czechoslovakia, Hungary, the Netherlands and Poland*. Nijmegen: Institute for Applied Social Sciences.
- GANZEBOOM, H. B. G. (1990). Cultural and Economic Dimensions of Lifestyle. Pp. 185-241, in Filipcová B., Glyptis S., Tokarski W. (eds.) *Life Styles. Theories, concepts, methods and results of life style research in international perspective*. Vol. 2. XIIth World Congress of Sociology Madrid, Spain. July 9-13, 1990. An ISA RC 13 Publication.
- GOFFMAN, E. (2003, orig. 1963) . *Stigma. Poznámky o způsobech zvládání narušené identity*. Praha: SLON.
- GUTTMAN, L. (1942). A Revision of Chapin's Social Status Scale. *American Sociological Review*, Vol. 7, No. 3.: 362-369.
- HALLE, D. (1992). The Audience for Abstract Art: Class, Culture, and Power. Pp. 131-151, in Lamont M., Fournier M. (eds). (1992a).
- HOLT, D. B. (1997). Poststructuralist Lifestyle Analysis: Conceptualizing the Social Patterning of Consumption in Postmodernity. *Journal of Consumer Research*. Vol. 23, No. 4.: 326-350.
- KAHL, J. A. (1957). *The American Class Structure*. New York: Rinehart.

- KATRŇÁK, T. 2004. *Odsouzení k manuální práci. Vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Praha SLON.
- KATZ-GERRO, T. (2002). Highbrow Cultural Consumption and Class Distinction in Italy, Israel, West Germany, Sweden, and the United States. *Social Forces*, Vol. 81, No. 1.: 207–229.
- KIVINEN, M. (1989). “The Middle Classes and the Labor Process. Class Criteria Revisited.” *Tutkumuksia Research Reports* No. 223. Department of Sociology, University Helsinki.
- LAMBERT, P., M. M. BERGMAN, K. PRANDY. (2005). Leisurely Moments of Lifetimes? Contexts and the Study of Leisure, Consumption, and Stratification. Paper prepared for the *BHPS-2005 Research Conference*, Colchester, 30th June–2nd July 2005. [online]. [cit. 16. 8. 2006]. Available from: <<http://www.iser.essex.ac.uk/bhps/2005/docs/pdf/papers/lambert.pdf>>.
- LAMONT, M. (1992). *Money, Morals, and Manners: The Culture of the French and American Upper-Middle Class*. Chicago: University of Chicago Press.
- LAMONT, M., FOURNIER, M. (eds). (1992a). *Cultivating Differences: symbolic boundaries and the making of inequality*. Chicago IL University of Chicago Press.
- LAMONT, M., FOURNIER, M. (1992b). “Introduction”. pp. 1–17, in Lamont M. and Fournier M. (eds). *Cultivating Differences: symbolic boundaries and the making of inequality*. Chicago IL University of Chicago Press.
- LAMONT, M., A. LAREAU (1988). Cultural Capital: Allusions, Gaps and Glissandos in Recent Theoretical Developments. *Sociological Theory*, Vol. 6, No. 2.: 153–168.
- LAMONT, M., V. MOLNAR (2002). The Study of Boundaries in the Social Sciences. *Annual Review of Sociology*. Vol. 28.
- LAUMANN, E. O., J. S. HOUSE (1970). “Living Room Styles and Social Attributes: The Patterning of Material Artifacts In a Modern Urban Community.” Pp. 189–203 in Laumann E. O., Siegel P. M. and Hodge R. W. (eds.) *The Logic of Social Hierarchies*, Chicago: Markham Publishing Company.
- MACHONIN, P. a kol. (1969). *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace*. Bratislava: EPOCHA.
- MACHONIN, P. (1970). Social Stratification in Contemporary Czechoslovakia. *American Journal of Sociology* Vol. 75: 725–741.

- MACHONIN, P., M. TUČEK a kol. (1996). *Česká společnost v transformaci*. Praha: Slon.
- MAREŠ, P. (1999). *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: SLON.
- McCRACKEN, G. (1988). *Culture and Consumption. New Approaches to the Symbolic Character of Consumer Goods and Activities*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- NAGEL, I., H. B. G. GANZEBOOM (2002). "Participation in Legitimate Culture: Family and School Effects from Adolescence to Adulthood." *The Netherlands' Journal of Social Sciences*. Vol. 38, No. 2: 102-120.
- OLLIVIER, M., V. FRIDMAN (2001). Taste/Taste Culture. *Working Paper Series on Symbolic Boundaries*. Available At:
<<http://peregrin.jmu.edu/~brysonbp/symbound/papers2001/Olivier.html>>.
- PAKULSKI, J., M. WATERS (1996). The Reshaping and Dissolution of Social Class in Advanced Society. *Theory and Society*, Vol. 25, No. 5.: 667–691.
- PETERSON, R. A., R. KERN (1996). Changing highbrow taste: from snob to omnivore, *American Sociological Review*, Vol. 61: 900–907.
- PETERSON, R. A. (1997). The rise and fall of highbrow snobbery as a status marker. *Poetics* Vol. 25, Issues 2-3: 75-92.
- PETERSON, R. A., DiMAGGIO, P. (1975). "From Region to Class, The Changing Locus of Country Music: A test of the Massification Hypothesis." *Social Forces*, Vol. 53, No. 3.: 497–506.
- PETERSON, R. A., A. SIMKUS (1992). "How musical tastes mark occupational status groups." Pp. 152-86 in Lamont M. and Fournier M. (eds). *Cultivating Differences: symbolic boundaries and the making of inequality*. Chicago IL University of Chicago Press.
- PETRUSEK, M. (1989). „Koncepce kulturního kapitálu v soudobé západní sociologii. (Intelektuálové, třídy a symbolická dominance).“ Pp. 207-238 in *Soudobá teoretická sociologie na Západě*. (Příspěvky ke kritické analýze). Praha: Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV.
- PETRUSEK, M. (2006). *Společnosti pozdní doby*. Praha: SLON.
- RICHTER, R. (2002). "Lifestyle and Social Structure. Processes of Individualization in Eastern European countries." *Revija za Sociologiju. Sociological review, Croatian Sociological Association*. 3-4/2002.: 169-181.

- ROBSON, K. (2003) 'Teenage Time Use as Investment in Cultural Capital, *Working Papers of the Institute for Social and Economic Research*, paper 2003-12. Colchester: University of Essex.
- SAUNDERS, P. (1986). *Social Theory and the Urban Question*. London: Routledge.
- SAVAGE, M., J. BARLOW, P. DICKENS, T. FIELDING. (1995). *Property, Bureaucracy and Culture. Middle-class Formation in Contemporary Britain*. London & New York: Taylor & Francis.
- SAVAGE, M., G-C. M., WARDE A, G. TAMPUBOLON (2005). Cultural capital in the UK: a preliminary report using correspondence analysis. *CRESC Working Paper Series* 2005-4, Manchester: The University of Manchester.
- Social Status, Lifestyle and Cultural Consumption: A Comparative Study*. výzkumný projekt Available at: <<http://users.ox.ac.uk/~sfos0006/status.html>>.
- STICHELE, V., A. LAERMANS (2006). Cultural participation in Flanders: Testing the cultural omnivore thesis with population data. *Poetics*, Vol. 34 Issue 1.: 45–64.
- Symbolic Boundaries. Research Network in the Sociology of Culture of the American Sociological Association*. Available at: <<http://peregrin.jmu.edu/~brysonbp/symbound>> .
- ŠAFR, J. (2006). Social Standing and Lifestyle in Czech Society. *Sociologické studie/Sociological Studies* 06:9. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- ŠAFR J., M. SEDLÁČKOVÁ. (2006). *Sociální kapitál. Koncepty, teorie a metody měření*. Sociologické studie/Sociological Studies 06:7. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- ŠMÍDOVÁ, O. (1991). „Životní styl a styl života“, Pp. 128–133 in J. Alan, P. Machonin (eds.). *Jak se rodí sociologický výzkum*. Praha: Karolinum.
- TILLY, Ch. (2003). Identities and Boundary Activation. *Symbolic Boundaries Research Network Online Conference*, Feb. 10 - 14, 2003.
- TUČEK, M. (ed.) (2003). *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: SLON.
- TUČEK, M. (ed.) (2003). „Proměna představ o předpokladech úspěchu a změny v životních strategiích“. Pp. 371–399 in M. Tuček (ed.). *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: SLON.
- URRY, J. (1994). Time, Leisure and Social Identity. *Time and Society*, Vol. 3, No. 2.: 131–149.

- VANDEBROECK, D. (2006). "Exploring the Anti-Kantian 'Aesthetic'. Empirical applications of Bourdieu's theory of aesthetic perception". Příspěvek na *Conference of the ESA Research Network for the Sociology of Culture*, Ghent, Belgium 15-17/11/06.
- Van EIJCK, K. (2001). Social Differentiation in Musical Taste Patterns. *Social Forces*, Vol. 79, No. 3.: 1163–1185.
- VESELÝ, A. (2006). Teorie mnohačetných forem kapitálu. *Pražské sociálně vědní studie*. Veřejná politika a prognostika PPF - 014. Praha: Univerzita Karlova Fakulta sociálních věd.
- WARDE A., L. MARTENS (2000). *Eating Out: social differentiation, consumption and pleasure*, Cambridge, Cambridge University Press.
- WARDE A., L. MARTENS, W. OLSEN (1999). Consumption and the problem of variety: cultural omnivorousness, social distinction and dining out. *Sociology*, Vol. 33: 105–27.
- WARDE, A., M. SAVAGE, G. TAMPUBOLON. (2005). Recreation, Informal Social Networks and Social Capital. *Journal of Leisure Research*. Volume: 37. Issue: 4.
- WARDE A., M. TOMLINSON, McMEEKIN A. (2000). Expanding Tastes?: Cultural Omnivorousness & Social Change in the UK. *CRIC Discussion Paper* No. 37, July 2000. Manchester: Centre for Research on Innovation and Competition The University of Manchester.
- WEBER, M. (1980, orig. 1921/22). *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 5. vydání.
- ZAVISCA, J. (2005). The Status of Cultural Omnivorism: A Case Study of Reading in Russia. *Social Forces*, Vol. 84 Issue 2.: 1233–1255.
- ZERUBAVEL, E. (1999). *Social Mindscales: An Invitation to Cognitive Sociology*. Cambridge, MA.: Harvard University Press.

Pracovní text oddělení Studia sociální struktury

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

<<http://www.soc.cas.cz>>

Copyright © Jiří Šafr 2006

Text neprošel jazykovou korekturou.

kontakt: jiri.safr@soc.cas.cz